

Tardos Márton emlékére 1928–2006

E megemlékezés* abból az alkalomból született, hogy Marci – mert egyszerűen nem tudom kimondani azt, hogy Tardos Márton** – átlendült egy másik dimenzióba. Nem hiszem, hogy eltávozott, csak átevezett a fizikai jelenlétből az emlékek ugyancsak valóságos világába. Most magányunkban továbbra is beszélgethetünk, vitatkozhatunk vele. Következetessége lehetővé teszi, hogy így is megbízható, kedvelt vitapartnerünk maradjon.

Közgazdászként talán én ismerem leghosszabb ideje őt, még a tervhivatali idejéből, a Rákosi fémjelezte korból. Marci a Rákosi–Nagy Imre párvialdal korszakában csöppen a hivatalba, frissen szerzett szovjet diplomával, amelynek – az állásba kerülésétől eltekintve – valószínűleg semmi hasznát sem vehette. Közgazdává öntevékeny tanulással, nagyrészt az Élet nevű tanítómester hatása alatt vált.

Éppen ezért nem szükséges, hogy részletes és tárgyilagosnak álcázott életrajzot adjak elő. A szerint, hogy ki mikortól őrzi emlékét, úgymint más tulajdonságai nyomulnak előtérbe, miközben egyénisége egész pályája során egyértelműen azonos és következetes, akár tervhivatali vezetőként, akár a frontvonalban tevékenykedő politikusként idézzük emlékezetünkbe. Mindig jó kolléga, odafigyelő vitapartner, nemes eszmékért nemcsak lelkesedő, de tenni is kész, következtetéseiben szélsőségektől mentes barát.

Kezdetben a magyar kohászat és gépipar útját kellett egyengetnie. Bár ezek az ágazatok stratégiainak számítottak, 1953 után éppen a leggörögösebb útra kerültek. Így hamar kifejlődhetett kritikái és reformgondolkodása. Az 1953 utáni korszak érdekes és gondolkodásra serkentő időszak volt, és már nagyon eltért 1951–1952-től. A Tervhivatal – mint nevéből kitűnik – hivatal volt, de kívül állt a klasszikus minisztériumi adminisztráción, és vezetőinek többsége kevésbé dogmatikusnak számított. (Persze csak a többség.) Ez a környezet megfelelt Marci beszélgetős, vitatkozó természetének, mert a munkatársaktól – éppen az olvadás és gyakori irányváltás korában – nem állt távol az egymás közti állandó konzultáció, olykor csak fecsegés az ország dolgairól. Intenzíven működött az úgynevezett mellékhelyiség-parlament is – a helyi pártvezetés nagyobb bosszúságára.

* Elhangzott 2006. június 26-án a Pénzügykutató Rt. Tardos Márton emlékkonferenciáján.

** Tardos Márton közgazdász 1953–1956 az Országos Tervhivatal munkatársa. Forradalmi bizottsági tagsága miatt 1957-ben elbocsátják. 1957 végétől a Kereskedelmi Kamarában (a Kopint–Datorg jogelődjénél) dolgozik. Később a Kopint–Datorg főosztályvezetője. Világgazdasági kérdések mellett a matematikai közgazdaságtan, azon belül főként az optimalizációs modellek kérdéskörében kutat. 1981–1987 között az MTA Közgazdaságtudományi Intézete osztályvezetője, 1987–1990 a Pénzügykutató Rt. elnök-vezérigazgatója. Az SZDSZ alapító tagja, 1991–1993 frakcióvezetője, a parlament gazdasági bizottsága alelnöke. 1976-tól címzetes egyetemi docens a Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetemen (ma Budapesti Corvinus Egyetem). Fő munkái: A gazdasági verseny problémái hazánkban (Közgazdasági Szemle, 1972. 7–8. sz. 911–927. o.); Vállalati magatartás – vállalati környezet (szerkesztő, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1980, benne: A vállalatok kínálata és a piac. Bevezető, 7–37. o.); Program a gazdaságirányítás és a szervezeti rendszer fejlesztésére (Közgazdasági Szemle, 1982. 6. sz. 715–729. o.); A rendszerváltás és a közgazdaságtan (Közgazdasági Szemle, 1993. 9. sz. 745–753. o.) A teljes bibliográfiát lásd: A liberális reformer. Válogatás a 70 éves Tardos Márton írásaiból. Pénzügykutató Rt.–Perfekt Rt., Budapest, 1999, 321–334. o.

Tardos Márton reformer szelleme azonban túllépett a szűkebb szakmai kereteken, és így 1957-től új vizeken evezett. Későbbi emlékeim őt a mindenkori reformokkal kapcsolják össze, 1965-től kezdve egészen 1990-ig.

Közgazdászéletművek kapcsán gyakran felteszik a kérdést, mi az a tudományos tétel vagy *terminus technicus*, amellyel az illető tudós neve a leginkább összeforrott. Tardos Márton esetében erre a kérdésre meglehetősen könnyű a válasz. 1972-ben publikált tőkepiaci modelljét tekinthetjük ilyennek. Tardos az 1968-as gazdasági reform eredményeit elemezve jutott arra a következtetésre, hogy decentralizált tulajdonviszonyok — mai szóhasználatnál magántulajdon — és a tőkenövekményben való érdekeltség nélkül nem működhet piacgazdaság. Az egymással versenyző állami holdingokra építő koncepció valójában magántulajdonosi rendszert feltételez, amelyet 1972-ben nyilván nem lehetett nyíltan kimondani. Tardos, noha mi sem állt távolabb tőle, mint egykori igazságok merev védelmezése, végig kitartott a „holdingmodell” lényege, vagyis a magántulajdonnak a piacgazdaság alapjaként való felfogása mellett. Számára sem az öngazgatói, sem a Liska-féle vállalkozói szocializmus gondolata nem volt elfogadható. Alapvető állítása, miszerint „decentralizált tulajdon (azaz nevén nevezve magántulajdon) nélkül nincs modern gazdaság” végül is olyan igazság, amely a mai gazdasági viszonyainkat formálja, akárhány dilettáns politikus vagy közgazdász kérdőjelezze is meg a privatizáció értelmét, hasznosságát.

Tardos Mártont szokás reformközgazdásznak nevezni. Ez igaz annyiban, hogy – mint széles publikációs jegyzéke is – bizonyítja, tevékenysége főleg a reformokkal kapcsolódik össze, hol mint a döntésektől távolabb álló közgazdász, hol mint aktív résztvevő, és mindenkor mint erőteljes iniciátor. 1990 után közvetlenül a politika mezejére lép, a reformerszerep után aktív átalakító szerepet vállal, hogy aztán később újra szakértő reformerré váljon – immár a létező kapitalizmus adottságai között.

Reformerszerepének kiteljesedése – azt hiszem – 1987–1990-re tehető. Ennek a kornak a határkövei a Fordulat és reform, valamint a Kék Szalag Bizottság átfogó programjai. A Kék Szalag Bizottság programjának létrehozásában Tardos Márton mindenképpen oroszlánrészt vállalt. Valljuk be, a bizottság magyar tagozatának a többsége inkább csak konzultatív szerepet vállalt, néhányan még ennyit sem, legfeljebb a nevüket adták hozzá. De Tardos Márton valóságos programalkotó volt. Egyedülálló szerepe volt abban, hogy a magyar körülményeket nem ismerő külföldi tagok általános, esetleg doktriner ismereteiből a magyar helyzetben alkalmazható dokumentumot formáljanak. Az már nem rajta múlt, hogy a javaslatok sorsát az előre aligha belátható politikai fejlemények döntötték el.

1990 után közvetlen politikai szerepet vállalt. A Szabad Demokraták parlamenti képviselőjeként harcolt egy liberális eszméken nyugvó rendszer létrehozásáért. Úgy tűnt, nehezen vette tudomásul, hogy a parlament más terep, mint egy érett és bölcs tanácskozó testület ideálja. A politikai terep kevésbé felelt meg az ő érvelő, intellektuális és a megvalósítható legjobbat kereső egyéniségének. Lehet, hogy csalódott, de nem fordított hátat a gazdaságpolitikának. Amíg egészséggel bírta, a reformok iránti elkötelezettsége és társadalmi aktivitása töretlen maradt.

Ma újra széles tere lenne tevékenységének, hiszen változatlanul harci terep maradt az állam és a piac viszonyának optimális egyeztetése, a közérdeket automatizmusaival erősítő valódi verseny és a lobbik viaskodása, továbbá – elméletileg messzebbre visszanyúlva – a gazdasági liberalizmus és az üzleti érdekek alárendelt társadalom viszonya.

E kérdések kapcsán önkéntelenül eszembe jut Földes Bélának, a nagy magyar szociálliberális teoretikusnak a közel 100 éve elhangzott panasza arról, hogy a közgazdasági életben mennyire lábra kapott a *fiatizmus* és a *szukcesszionizmus*. E ma szokatlan kifejezések megfelelője a voluntarizmus és „a cél minden, az eszköz, a módszer érdektelen” gondolkodásmód. Ezt azért érdemes megemlíteni, mert Tardos Márton gazdaságpo-

litikai és pártpolitikai tevékenységétől mindez idegen maradt. Ez önmagában ok arra, hogy tiszteljük. Minden lehetséges alkalommal fellépett a voluntarizmus ellen, és tudta, hogy a gazdasági szempontokat nem lehet mellőzni, de csak a magán- és a társadalmi élet egyetemességébe illesztett, etikus gazdaságpolitika lehet helyes.

Visszatérve a reformpolitikus kifejezésre: a „közgazda és politikus” kifejezést helytállóbbnak tartom Tardos Mártonra. Ez nem leszűkítő, hanem összekapcsoló értelmű. Az összekapcsolás nem erőltetett. A nagy Palgrave lexikonban önálló címszó a „Gazdaság és politika”. A címszó arra utal, hogy olyan közgazdára van szükség a gyakorlati életben, aki nemcsak az egyéni preferenciákkal, hanem *az általánosan elfogadott normákkal* is számol. A *homo oeconomicus* önmagában igen hasznos kutatási absztrakció, de nem a teljes ember. Hadd hivatkozzak Berzeviczy Gergelyre, aki a 19. század elején az első magyar rendszeresnek tekinthető Közgazdaságtanában azt idézi, hogy: „Az elmélet a költött dolgokból, a gyakorlat a tényekből emelkedik ki.” Helyesen értelmezve, ma ez azt mondja számunkra, hogy az elmélet absztrakció, a gyakorlatot pedig a helyzet szüli.

Hogyan függ ez össze Tardos Márton személyiségével? Úgy, hogy Marci élete nagyobb részében tanácsadó volt, ami a modern korban vált nagybetűs kifejezéssé. Nos a tanácsadónak ott van jó terepe, ahol az elméletek vitatottak (vagy nincsenek), és a politika hajlamos a tényeket figyelmen kívül hagyni, egyeseket kiragadni, azokat félremagyarázni, vagy szlogenekkel helyettesíteni (olyanfélékkel például, hogy a gazdaság dübörög).

Szakértőnek lenni nem könnyű. Sokan ma is úgy gondolják, hogy attól szakértő valaki, hogy „független”. Független, de mitől? Kormányzattól? Párttól? A politikai tanácsadásban az ilyen szakértő ritka, mint a fehér holló. Sőt, talán nincs is, hiszen a gazdaságpolitika a természeténél fogva etikai jellegű, vagyis sok tekintetben értékválasztás kérdése. Ami a szakértőt az teheti szakértővé, hogy tudományosan vizsgál problémákat, hatásokat, döntési helyzeteket. Ilyen szakértő volt Tardos Márton is, vállalva, hogy álláspontja nem független világnézetétől.

A magyar közgazdasági gondolkodásra a gyakorlati és politikai vonulat mindig jellemző volt. Gondoljunk Széchenyire, Kossuthra, de akár a leginkább tudósnak tekinthető Kautz Gyulára, aki egyben jegybankkormányzó is volt. Gazdaságpolitikus szerepet vállalni tehát nem szégyen. És ezek a közgazdák nyíltan vállalták világnézeti elkötelezettségüket, sőt gyakran érveltek is döntésük helyessége mellett.

A közgazdák más tekintetben is különbözők. Vannak, akik könyveket írnak. Vannak, akik nagyhatásúak de szinte semmit sem írnak. Tardos Márton egyik kategóriába sem szorítható be. Legendásan beszélgető, másokra személyesen nagy hatást gyakoroló közgazdász, de egyben nagyszámú írásművet is magáénak mondhat. Igaz, ezek jórészt publicisztikák. De sajátosak. Nem a tudományt népszerűsítik, hanem aktuális kérdéstről a szakmának, sőt gyakran kifejezetten a politikusoknak szólnak. A két típus nem értékkülönbséget jelöl. A vastag művek sem emlékszünk tovább, mint a rövidebbekre.

Befejezésül, még egy régi szerzővel élek vissza, Shakespeare-rel, őt idézem kifordítva: „Dicsérni jöttem Marcit, nem temetni, a jó mit tett túléli őt...” Ilyen szerencsés az emberi emlékezet.

Hetényi István